

AHISKALI ÖMER FAİK NUMANZADE'NİN MATBUAT HAYATI-VIII

Dr. Rıdvan ÇiTİL*

Günümüzde ilerlemiş olan ve günden güne insanlığa yenilikler sunan iletişim çağı, dünyanın dört bir yanını bir yere getirme imkânları vermektedir. İnsan nerede yaşarsa yaşasın yahut nerede bulunursa bulunsun, çok uzaklardaki ülkeler ve insanlar hakkında her türlü bilgiye ulaşabiliyor.

İletişim vasıtalarının şimdiki kadar yaygın olmadığı dönemde ise bu tür bilgilere ancak seyyah veya orada oturan insanların bıraktığı yazılı kaynaklardan ulaşılabilirdi. Bilindiği gibi seyahat notları ve kitapları eskiden olduğu gibi günümüzde de önemli yer tutmaktadır. Söz konusu Rusya Müslümanları-Türkleri olunca bizim için bu kaynaklar büyük önem arz etmektedir.

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti dışında Rusya İmparatorluğu sınırlarında içinde büyük bir Türk nüfusu vardı. Günümüzde de birçok Türk devleti bağımsızlıklarını elde etmiş olsalar da Rusya Federasyonu sınırları içinde hâlâ büyük bir Türk nüfusu, özerk cumhuriyetler ve özerk bölgelerde yaşamaktadır. O dönemdeki soydaşlarımız hakkında günümüze ulaşan kaynaklar gün geçtikçe araştırılıp incelenmektedir. Bu da o dönem ve insanları hakkında daha nitelikli ve birinci ağızdan bilgiye ulaşmamızı sağlamaktadır. Bu kaynaklarda adı geçen ve sınırlarımızın hemen ötesinde bulunan Kafkasya ve özellikle Tiflis şehri ve orada yaşayan Türkler olunca bu tür kaynakların önemi bir kat daha artmaktadır. Çünkü bir zamanlar Osmanlı asırlarında yaşamış olan yerler şimdi Çarlık Rusya'sının idaresindeydi. Elimizde o dönemden kalma yazılar bulunmaktadır. Bu yazılar bize Rus idaresinde yaşayan Türklerin sosyal hayatını ve yaşadıkları değişimi takip etmemizi mümkün kılmaktadır. Osmanlı-Rus sınırı her ne kadar Türkleri birbirinden ayırsa da onların arasında dil ve kültürel bağlar daima devam etmiştir. Zaten farkları da azdı. Hele hele Ahıska şehri ve çevresinde yaşayan Türk ahali, adeta Anadolu Türklüğünün ayrılmaz bir parçası gibiydi.

Bu yazımızda Ahıskalı Ömer Faik Numanzade'nin *Şark-i Rus* gazetesinde yayımladığı yazılarını Arap alfabeli Türkçeden Latin alfabesine aktararak değerlendirmeye devam ediyoruz. Burada Numanzade'nin **Felyeton-Şehir Mektubu** üst başlığı altında yayımladığı iki yazısını

inceleyeceğiz (Türkyılmaz 2010: 136, 185). Bu yazılarda Ömer Faik, Tiflis'teki Mescit Camii'nde katıldığı cuma namazı sırasında ve yine Tiflis'teki Şeytan Pazarı'ndan geçerken oradaki ortam ve insanlarla ilgili izlenimlerini aktarmıştır. Bu iki yazı ilk defa *Bizim Ahıska* dergisinde yayımlanmaktadır.

Felyeton

Şehir Mektubu

Hutbe ve Cuma Namazı

9 May 1903 / 24 Safer 1321, [22 Mayıs 1903] No: 17

Geçen Cuma günü, cenap müftü efendi hazretlerinin "Himmetü'l-ricâl taklaü'l-cibâl" (*Himmet sahibi olan kimselerin azmi, dağı köküünden söker atar*) hikmetine mâ-sadak olan delâlet-kâr şinâsileri ve erbâb-ı hamiyetin muavenetleriyle (*tasdik edilen yol gösterici bilenlerin ve hamiyet sahiplerin yardımlarıyla*) tazedden bina ve tevsî' edilip (*yeniden bina edilip ve genişletilip*) müşarünileyhin yadigâr-ı memuriyeti (*adı geçenin memuriyet hatırası*) olan Tiflis Mescit Camii'ne cuma namazına gitmiştim. Camiye vardığımda imam efendi hutbe ohuyırdı. En gerideki safta oturdum. Hutbeye kulak verdim. İmam öyle edepli, hürmetli durmuştu ki her-gâh (*her an*) dudaklarını tepretmese, elindeki hutbe "???" kitabın yazısını seçmekten ötürü, ara bir çeşmekler (gözlük) beni parlatmasa idi öyle sanacaktım ki hutbeyi bir özgesi ohuyırdı (*başkası okuyordu*). Okunan hutbe, her yerde işittiğimin aynı[sı] idi. Gözüm imamda olmakla beraber, cemaatin ahvaline dikkatten de özümü sahlaya bilmedim (*cemaatin hâllerine dikkat etmekten kendimi alamadım*). Ve dikkat, bana büyük, büyük hakikatler izhâr etti (*gösterdi*): Hutbenin bize ne cür (*nasıl*) tesir eylediğini, ne mertebe hürmetini sahladığımızı meydana çıkardı. Malûmdur ki bir şeye tam itikâd ve muhabbet etmek ona hürmet ve ta'zîm etmek (*saygı göstermek*) ile olur. Hürmet ve tekrîm (*saygı gösterme*) ise az, çok onu kanmağa (*anlamaya*), bilmeğe, tanımağa bağlıdır. Aksi hâlde bir maşinanın (*makinanın*) hareketi gibi işlediğimizin, hareketimizin neden ötürü olduğunu bilmez isek ne müessire, fâile (*tesir edene, yapana*) ve şeriat kemâliyle (*mükemmel*) hürmetimiz olur; ne de

* Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türk Dili Bölümü. rcitil@mehmetakif.edu.tr

cemâdâtan (*cansız varlıklardan*) bir farkımız görülür. İmdi hutbe arasındaki hâlimizden bir miktar arz edeyim de bunlara ve sair dinî ve icmâ'î emirlerimize olan itina ve hürmetimiz, istikbale (*geleceğe*) olan ümidimiz kıyas edilsin. Hakikat! Geçen cuma günü, cemaatin hutbe arasındaki hâli şâyân-ı teessüf (*üzülmeye değer*) idi: Çoğu güya yorulmuş, darıhmış hâletinde (*sıkılmış hâlde*), bir kısmı şeylerince yuhuda (*uykuda*), bir pâresi (*kısmı*) ayağıyla paltarıyla (*elbisesiyle*) oynuyor, bazıları tah-taları, şem'leri² (*muamları*) saymağa meşgul idi. Bir haylisi ise kaş kabakla (*kaşlarının üstündeki*) terlerini silerek gözlerini çöle çevirmiş, pencerelerin hamısının (*hepsinin*) kapalı olmasından manen şikâyet yüzü gösterirdi. Hele gerideki Kazanlı faytoncuların kimi ayağını uzatmış “?”; kimi yan gelmiş oldukları hâlde şirin sohbete dalmaları, hatta mollaların böyle tez tez (*sıkça*) esnemekten özlerini sahlaya bilmemekleri garibe bir hâlet peyda etmişti (*kendilerine mani olamamalarından dolayı garip bir durum ortaya çıkmıştı*). Öyle bir hâlet ki hariçten bize temaşa eden (*dışarıdan bize bakan*) dikkatli bir kişi, mutlak sanardı ki imam özü (*kendisi*) için hutbe ohuyır, cemaat de öz hâlleriyle meşgul oluyordu. Bu defaki müşahedâtım (*gözlemlerim*) bundan ibaret. Bazı kentlerde hutbe arasında yuhlıyanların horultusu, imamın sesinden daha artık (*çok*) çıktığını ve sair bu gibi hem gülünecek hem de ağlanacak hâllerimizi burada yazmayacağım. Yazdıklarımın da garazım hâşâ ya imam efendiyi yahut hazır cemaati ta'yîb etmek (*ayıplamak*) değil. Çünkü imam büyüklerinden öyle görmüş: Cemaat, kadimden (*eskiden*) beri öyle alışmış. Öyle ya! Cemaatte taksîr (*kusur*) ne? Elbet anlaşılmayan, bilinmeyen söze hitap denile bilmez, sevilmez. Hutbenin şartı, namazın on ikide bir cüzü, şartı olan kıraat-ı Arabî (Kur'an-ı Kerim) gibi değil ki manası anlaşılmazsa ibadet dürüst olsun. Hutbe özge, kelâmullah (Kur'an) daha özgedir. Kur'an-ı Kerim, değişilmez Allah sözüdür. Ama hutbe her haftalık tekzasına göre cemaatin

anlamaları, bilmeleri için her hutbe söylenebilecek bir nutuk (reç)dir (*konusmadır*). Bir hutbeyi cemaat anlamaz ise elbette başlarına feyiz nuru ile yuhu (*uyku*) çökecek. Gözlerini İslâmiyet ve insaniyet nuru yerine nâdânlık (*cahillik*) karanlığı kaplayacak. Kaderini hidayet yerine dalâlet tutacak. Doğrusu bu gibi hâlleri Şeki'de, Şamahı'da Batum'da, Ahışa'da ve sair pek çok yerlerde görmüş idiysem de Tiflis gibi bir merkezde aynen göreceğimi ümit etmirdim. Sadede gelek: Gözüm amade olmakla beraber, hutbenin verdiği teessürle kuvve-i müfikirrem (*üzüntü ile düşünce gücüm*) aşağıdaki suallerle meşgul idi:

Vay yoluna feda peygamber! Vaz' ettiğin şariat ne hâllere kalıp (*kalmış*)? Böyle mi idi senin ohuduğun mukaddes hutbe? Böyle mi idi senin buyurduğun necât (*kurtuluş*) yolu?

Ey gözümüzün nuru hutbe! Sen vaktiyle her hutbenin icabâtına göre en mühim meseleleri, en zarûr hâlleri beyan etmekten ibaret değil mi idin? Aya imdi bir adından sevabı ne in kalmamış? Harda senin ruhları terbiye eden ruhun? Harda senin kılıçtan keskin olan tesirin? Vah! Vah! İmdi ne kadar danışıp (*konusup*) ne derece harap olmuşsun! Senin evvelki hâlini, hakikatini bilen imdi seni bu ciğersüz (*yiğrek yakan*) heyette, bu perişan hâlette görüp kalıyorlar mı? Vah! Vah! Bir vakit bir milletin, büyük bir medeniyetin muharrik (*harekete geçiren*), müessir (*etkileyici*), müşevvik (*şevk ve arzuya getiren*) (nutk)u şen eden sen! İmdi ise bizim elimizde değişilmez, anlaşılmaz, bilinmez manasız bir “deha” olmuşsun!

Ey ruhum hutbe! Tekrar edirem, sen bir vakit herkes tarafından anlaşılır, anlaşıldığın için de sevilir bir aziz şey idin! İmdi ise bize yâd keminde gelip anlamadığımız bir dil ile danışırsın! Sen hitaba başladığında herkesin de gözünde yuhu başlıyor. Sen meydana çıkanda herkesin de yüzünden beşâset çıkar (*güler yüzlülük çıkıyor*), sinni zâhir (*yaşı belli*), dil ile sözlere inanma! Sinni kemâliyle anlamayanlar, sana hürmet ede

2 Metinde şın-elif-mim-lam-elif-ye yazılmış.

bilmezler. Bazı şahısların imdiki hürmetleri “?” sana aynı hürmetsizliktir. Ara bir kocaların ağlaması, senin mananın tesirinden değil bazı imamın sonundan olduğunu bil! Men (*ben*) sana doğrusunu söyleyem: İçimizde kadrin ve hürmetin asla yok. Zalimlerin, münafıkların, yalancı şahitlerin imanı gibi kıymetsiz bir zat olmuşsun! Ama hermişe böyle mi kalacaksın? Hayır, hayır! Bundan daha beter perişaniyet ne olasıdır? Allah’tan ümidimi kesmirem. Zaman, ilim her işin hakikatini zâhire çıkaracağı gibi seni de kadim hâlin ile meydana çıkaracaktır. Elbet bir vakit bizde de hikmet-i şeriatı, esas-ı İslâmiyet’i, lüzum-ı medeniyeti hakkıyla fehmeden kadim Arap âlimleri gibi Türk, İran âlimleri de meydana çıkar. Arap âlimleri vaktiyle sinni Arap cemaatine Arap dili ile danıştıkları, söyledikleri gibi bir vakit saadet olacak ki Türk, Fars, Hint âlimleri de imdiki cehalet âdetine bakmayıp sinni öz dillerince danışıp ne olduğun âleme bildireceklerdir. Hürmetin, tesirin ne derece olduğu o vakit bilirler. Beş, altı yüz ilden (*yıldan*) beri yâdlar elindeki eserinden, halâs olacağına ümidim, hakikat-i Huda’ya olan imanım gibi kavidir, muhkemdir. Fikir olan tasavvurum bu yere gelmişti ki müezzinin “Allah ü Ekber, Allah ü Ekber! Hayye ale’l-felâh (*Hadi kurtuluşu*)!” seda-i bülendi beni tahayyülümünden azat etti. Yuhlayanlar gözlerini silerek, darıhanlar manen şükrederek namaza durduk. Kurtaranda (*bitirince*) yine uzun tesbihler, dualar başladı. Ama bu defa cemaat, evvelki gibi çaresiz sabretmeğe mecbur değildi. Birinci Osmanlı Konsolosu olduğu hâlde cemaat yavaş, yavaş dağıldı. Geride pek az adam kaldı. Ben de bu hâllere hayrette kalarak “cuma” ve “cemaat” bahislerini ayrı bir mekânda yazacağımı düşünerek imdiki hutbenin ruhu gibi ben de çekildim.

F. Numanzade

Görüldüğü gibi **Hutbe ve Cuma Namazı** başlıklı yazıda Ömer Faik Numanzade, Cuma namazını Tiflis’teki Mescit Camii’nde kılarak orada gördükleri hakkında görüşlerini aktarmıştır. Özellikle camideki insanların durumu ve imamın okuduğu hutbe, daha doğrusu hutbenin dili üzerinde durmuştur. Eskisi gibi insanların pek bilgili olmadıklarından dolayı Arapça okunan hutbeyi anlamadıkları ve ondan gerektiği kadar istifade edemedikleri üzerinde durmaktadır. Bilindiği gibi Türkler, Rus idaresine geçtikten sonra kasıtlı olarak eğitimden mahrum bırakılmışlar ve çağın icap, imkân ve gelişmelerinden yeterince haberdar

olamamışlardır. Dolayısıyla asrın nimetlerinden de istifade edememişlerdir. Şüphesiz böyle bir insan kalabalığına *geri kalmış toplum* denilmektedir. Bu durumdan hayli yakınan Numanzade, yaşadığı zaman ve mekânın doğru tespitlerini yapmakta, hâlden şikâyet etmektedir. Fakat ümitsiz değildir. Türklerin de bir gün diğer ileri milletler gibi kendi dilini kullanıp onunla amel edecek ilim adamlarını yetiştireceğine inanmaktadır.

Şimdi de Ömer Faik Bey’in bir diğer yazısına bakalım.

Felyeton

Şehir Mektubu

Şeytan Pazarından Geçerken

18 Aprel 1904 / 14 Safer 1322 [30 Nisan 1904], No: 45

Sanıram ki hamının yüreğinde, “görevli bir halkın, işin sebebini, kökünü (*aslını*) anlamak” duygusu, hevesi var. Öyle ya! Küçeden (*caddeden*) bir işin dalısınca tez, tez gidirsiz (*arkasından çabukça gidiyorsunuz*). Bir yanda bir çoh adamların yığıldığını görürsüz. İşiz de çok acele. Bilirsiz de ki o yığıncağın sebebini bilmek, size hiç gerek değil. Değil amma, yüreğiz onun sebebini duymak istiyor, size sanki yüreğizin dileğine uymamak, özünü aldlatmak istersiz. Yoluza gitmeğe çalışırsız. Lâkin olar mı? Mihnatis iğneyi çeken gibi, o yığıncağa da yüreğizi öyle çekir. Gitmemek becerilir mi? Telesik de olsa, o yığıncağa bir dönüp sebebini anlarsız. Sonra, sanki bir yükten, ağırlıktan kurtulan gibi rahatlıkla yoluza gidersiz. Nedir bu? İnsanın tabiî hâsiyyeti (*doğal duygusu*)! Gizlini, meçhulü bilmek arzusu, derdi! Bu arzu mutlak hamının (*herkesin*) yüreğinde var. Var amma, hamı bir çeşit değil. Bir pârre (*parça*) büyük, adlı, formalı (*zengin, üniformalı*) kişilerin o gibi hâllere, yan gözle bahup çok belli ettirmeden geçtiklerini de görürsüz. Bu kimi (*gibi*) duyguların bir şâire, edîbe... hele bir hakîme, feylosofa... heresine (*her birine*) tesiri bir özge, bir ayrı yoldadır. Her ne ise... Bir günü Şeytan Pazarı’ndan geçerken ben de böyle bir duyguya tutuldum:

Gördüm ki bir nice Müslüman, bunlara göre kâsib (*kazanan*) bir Ermeni dükkânın kabağına (*önüne*) yığılmışlar. Yaklaştım. Gördüm: Ermeni gazet ohur. Türkçesini söyleyir. Onlar da ağızlarını açıp gözlerini çevirip, ara bir de başlarını da sallayıp dinleyirler. Düşüncem bir kat daha attı. Duvara arha verdim. Kulağım bunlarda. Gözlerim karşıdaki devletli... tâcir ağanın hâline sataştı.

Cenap ağa dükkânın kabağındaki kürsüde oturmuş. Yine, kıymetli kürkünü dalına (*omuzuna*) almış. Duvara sakınmış. Sol elinde uzun mahorka (*tütiin*) çubuğu, sağ elinde büyük daneli sarı tespih. Bol bol tüprük ile (*tükürüğü ile*) etrafını sulur. Bununla bile bu, komşularına çok çok rahmet ohudurdu. Gazet kurtardı (*Gazete okumayı bitirdi*). Müslümanlar biraz o yandaki dükkânlarına girdiler. İşin kökünü anlamak derdi bu ya! Bunların Türkçe savâdları (*yazmaları*), pulları (*paraları*) olup olmadığını duymak istedim. Bir zad (*şey*) almak bahanesiyle komşularına gittim. Soruştum. Dediler:

Farsça Türkçe çok yahşi savâdları var. Bu, bana bestî (*yetti*). Bu hâli zihnimde böyle muhakeme ede, ede işime gidirdim: Savâdları olmasa ne ise... Savâdları olup âlemde haber duymak hevesleri de olmasa o da... Gene ne ise... Mademki hem savâdları, hem de hevesleri var; ya niçin üç beş kapek (*kuruş*) verip Türkçe gazet ohumayırlar? Belki kâsibtirler? Hayır, hayır! Dükkânlarının görünüşünden azdan (*en az*) bir iki min (*bin*) sahipleri! Yoh canım? Beli, beli (*Evet, evet*)! Hele o karşımdakinin tüprüğünden artık tümenleri (*tükürüğünden fazla paraları*) varmış. Öyle ise... Görünür, kanaat ehlidirler. Ey... e! Sen...de! Yeri gelende... ce keyiflerine tümenleri bir kapek yerine savururlar. Bunlar kanaati ne bilirler... Yani? Ne olacah? Hele bizde gazet veya yüngül, açık dil ile yazılmış taze kitapları olsun ohumah âdet değil. Bu yolda beş kapek verseler öyle bilirler ki tümen değil, yüzlük veripler!!

Bu hayal ile Ermeni Pazarı'na çıktım (*vardım*): Dükkânlar tertemiz, süpürülmüş, müşterileri olmayanların ellerinde gazet. Yürekten ohurlar. Yan gözleriyle de müşteriye dikkat edirlir. Her yanda çalışma, iş, kazanç, temizlik, güler yüz, tatlı dil... Büyük ümit, geleceği fikir, mülâyemet (*yumuşaklık*) içinde ticaret, sakinlik içinde azamet (*büyüklük*), sa'y (*çalışma*) ve ümitle terakki (*ilerleme*) ve medeniyet. İreliye... hermiş ireliye (*daima ileriye*). Küçelerde işsiz uşakların (*çocukların*) karaltısı bile

yok. Hamısı (*hepsi*) mekteplerinde veya evlerinde ohurlar. Burada biraz evvel zihnimi alt üst eden bizim Şeytan Pazarı gene yâdıma geldi. Aman Ya Rab! Ne büyük tefâvüt (*farklılık*)! Hele çohlu Ermenilerin olduğu pazara "Ermeni Pazarı" deyilip de Müslümanların oldukları yere "Şeytan Pazarı" denilmesi, bana sanki İslâm adını tahkîr (*küçümseme*), rüsvâ (*rezil*) eder gibi geldi. Bunu hazmedememek istedim. Zihnimde bir davadır koydu: Hamı mahalle, ister ki özlerine yahşi ad, büyük nâm versin. Mihailof, Varansov, Tamamşov... gibi adlar hep bu fikir üzerine verilmiştir.

Her yerde, her cür mahalle, küçe adları olar. Lâkin sanıram ki dünyanın hiçbir yerinde "Şeytan Pazarı" gibi ad yohdur. Her ne ise... Amma, doğrusu: "Şeytan Pazarı'nda merhum Şah Abbas Mescidi" demek hiç yaraşmayır. İşte bu bizim Şeytan Pazarı'ndan geçerken, ne yalan söyleyim, istemirem ki etrafıma baham (*bakayım*). Baham da ağızlarına kadar tembellerle dolu olan çayhanelerin, drahtinlerin (*traktirlerin: ucuz lokantaların*), dışarıya kadar gelen nardı (*tavla*), kağız (*oyun kâğıdı*) seslerini eşidem! Gün orta vakti meydanda, işsizlikten duvar diplerinde, ayah altlarında oturan boynu eğilmiş, beli bükülmüş, rengi kaçmış, gözleri küçülmüş, ümidi gitmiş, ye'se, derde batmış biçare Müslümanların hâllerini gördükçe sanki yüreğime iğneler sancılır. Hele ohumah, vakitlerini, kıymetli zamanlarını Tiflis gibi bir yerde, Şeytan Pazarları'nda, küçelerinde boş geçiren "gelecek zaman ataları olan" ciğerparelerimiz bugünkü balalarımızın (*çocuklarımızın*) hâllerini gördükçe dilim lal olur! Beynim dönür! Özümde geçirem:

Aman Ya Rab! Niçin bizi böyle edipsin (*yapmışın*)? Hayır! Tövbe, tövbe! Biz niçin böyle kalmışız? Ha vakit, bu büyük Tiflis'te, Kafkaz'ın bu merkezinde âlimlerimizin reisleri, tâcirlerimizin başları, konsullarımızın büyüklüğü, beylerimizin, ağalarımızın ışıklılığı, kollukçularımızın adlıları, ilimlilerimizin hamiyetlileri, seyyidlerimizin, ahundlarımızın nutukluları... olan bu şehirde,

burada... Ah burada çoktan beri gerek olan "Ruhanî Büyük Medrese" miz, "Cemiyet-i Hayriye" lerimiz, "Umumî Dershane" lerimiz, "Çap Şirketi" miz... (yayinevimiz) olacak?

"Görünce âlemi gark-ı enîn-i vâveylâ
Gönülde na're-i rezm ü ... olur peydâ.
Bu cehl ü zulmete baktıkça ka'r-ı zihnimde
Tasavvurât-ı savâik-ı me'l olsun peydâ"

"Gözyaşlarım dökülmede âfîler üstüne
Mâzi lika-i muğberime handeler saçar;
Ben istedikçe atlamak agûş-ı maksada
Dîv-i vefâ-nüümâ, adem agûşunu açar"

"Bisân-ı dîde, ki gerid-i bir ay her uzvu
Gamı beher ki resed mîkend melûl merâ."

Numanzade

Ömer Faik Numanzade bu yazısının daha başında insanın merak duygusunu güzel bir şekilde açıkladıktan sonra kendisinin başından geçen bir hadiseyi nakletmiştir. Tiflis'te pazar yerinden geçerken insanların gazeteye olan merakını görmüş ve orada gördüklerini kendi düşünce dünyasının aynasında değerlendirmiştir. Pazarda, bir Ermeni, gazete okuyup dinleyenlere Türkçesini aktarıyor. Bu ve bilhassa dinleyiciler arasında zengin bir tüccarın durumu, Numanzade'nin dikkatini çekiyor. Çünkü dinleyiciler hem okuma yazma biliyorlar hem de imkânları olmasına rağmen üç beş kuruş verip gazete almıyorlar.

Ömer Faik Bey, Müslümanların gazete okumalarından yakınmakta, bunu sık sık yazılarında dile getirmektedir. Bir taraftan da milletin gazetelere destek olmasını arzu etmektedir. Hatta bir yazısında kendilerinden çok az olan diğer milletlerin Rusya Müslümanlarına-Türklerine göre daha fazla gazete çıkardıklarından ve daha ileride ol-

duklarından bahsetmiştir. Numanzade, bu durumun Türklerin gazete ve kitap okumamalarından kaynaklandığına dikkat çekmiştir. Ayrıca Ömer Faik Bey, Tiflis'teki Müslüman ve Ermeni mahalle, pazar ve caddelerinden geçerken gördüğü manzaralar karşısında bunları mukayese etmekten de kendini alamamıştır.

Diğer taraftan, Ermeni mahalle, cadde ve pazarının temiz ve düzenli olduğunu; buralarda kimsenin başıboş dolaşmadığını müşahade etmiştir. Müslüman mahalleler ise bunun tam tersi bir hâledir. Müslüman çocuklar sokakta oynarken Ermeni çocuklar okullarında eğitim görüyorlar.

Müslümanların pazarına "Şeytan Pazarı" denilmektedir! Bu pazarın durumu içler acısıdır. O, bu durumun Müslümanlara yakışmadığından yakınmaktadır. Burada insanlar vakitlerini boş ve oyunla geçirmektedir. Ömer Faik Numanzade, Kafkasya'nın merkezi olan Tiflis gibi bir şehirde Müslümanların da eğitim merkezleri, hayır cemiyetleri, mektepleri ve matbaaları olması gerektiğini ifade etmek istemiştir.

Netice itibariyle diyebiliriz ki, Ömer Faik Bey, yüz küsur sene önce Kafkasya'nın merkezi ve birçok milletin bir arada yaşadığı şehirde, Tiflis'te Müslüman halkın ilim ve irfanda geri kalmış olmasını çok tesirli bir dil ve üslûpla dile getirmiştir. O devirde yanı başındaki komşularından ibret almayan bir toplumun sonraki yıllarda başına gelen facialar da ister istemez okuyucunun kafasında canlanmaktadır. Meselenin çok can yakıcı olmasıyla beraber o devirde, mensup olduğu milleti uykudan uyandırmak isteyen bir münevverin olması da bir nebze de olsa bize teselli vermektedir.

Kaynakça:

1. *Bizim Ahıska* Dergisi, No: 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37.
2. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Doğu Ltd. Şti. Matbaası, Ankara, 1978.
3. Selçuk Türkyılmaz, *Şark-i Rus Gazetesi'nin İzahlı Makaleler Bibliyografyası*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Ocak-Haziran 2010, XVIII. Cilt, No: 1.
4. Prof. Dr. Şamil Gurbanov, *Өмэр Фаик Нуманзаде. Сечилмиш эсэрлэри*, Язычы, Бакы, 1992.
5. *Şark-i Rus* Gazetesi, 1903, No: 17; 1904, No: 45.
6. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006.